

Przepisy i uregulowania formalno-prawne UE i Polski w zakresie chowu i hodowli koni

Grzegorz Fiedorowicz¹, Jacek Łojek²,
Eric Clausen³

¹IBMER Warszawa, ²SGGW,
³Duńskie Służby Doradztwa Rolniczego, Skejby k. Aarhus

Obecnie w Polsce, według Powszechnego Spisu Rolnego z roku 2002, stan pogłowia koni wynosi 330 tys. szt., z czego 321 tys. jest w sektorze gospodarstw prywatnych (97,3%) i 9 tys. w stadninach państwowych. Prognoza na 2010 rok przewiduje utrzymanie liczby koni na dotychczasowym poziomie.

W chowie i hodowli koni wyróżniamy następujące kierunki użytkowania: sportowo-rekreacyjny i agroturystyczny; mięsny, oparty na dotuczaniu koni starszych i eksporcie młodych koni mięsnych; roboczy – realizowany w niewielkim zakresie w małych i średnich gospodarstwach rolnych oraz w leśnictwie.

W chowie masowym zwierzęta utrzymywane są w pomieszczeniach o obsadzie mieszanej, przeważnie przy oborach, rzadko przy chlewniach lub owczarniach, często w systemie stanowiskowym uwięziowym.

W gospodarstwach hodowlanych konie utrzymywane są w specjalnie wybudowanych stajniach, przeważnie w systemie boksowym. Biegalnie stosuje się w największych stadninach państwowych i prywatnych.

Utrzymywanie koni regulowane jest ogólnymi przepisami o chowie i hodowli zwierząt w Unii Europejskiej oraz w Polsce. Inaczej niż w wypadku innych gatunków zwierząt, ani w prawie europejskim, ani też w polskim nie ma osobnego aktu prawnego, odnoszącego się konkretnie do koni. Oznacza to, że opracowywane standardy technologiczne dla systemów utrzymania koni muszą opierać się głównie na wykładni ogólnych przepisów o dobrostanie zwierząt, dotyczącej ogólnych dobrych praktyk w zakresie zarządzania gospodarstwem.

PRZEPISY UNII EUROPEJSKIEJ

Omawiane przepisy dotyczą: ochrony i zachowania zwierząt, stacji produkcji nasienia ogierów, ochrony środowiska oraz sprzętu i techniki.

Ochrona i zachowanie zwierząt. Te działy chowu i hodowli zwierząt regulują: Dyrektywa Unii Europejskiej 78/923/EEC, Dyrektywa Rady z 19 czerwca 1978 r., dotycząca zawarcia Europejskiej Konwencji o ochronie zwierząt trzymanyh dla celów gospodarskich oraz Dyrektywa Rady 98/58/EC z 20 lipca 1998 r., dotycząca ochrony zwierząt trzymanyh do celów gospodarczych. Celem wydanych przepisów jest ochrona zwierząt trzymanyh dla celów gospodarskich, zwłaszcza w nowoczesnych systemach intensywnej

produkcji. Wspomniane Dyrektywy Rady określają minimalne standardy ochrony zwierząt gospodarskich.

Należy pamiętać o poniższych wymaganiach dotyczących urządzeń dla koni.

• Obsługa i kontrola:

– zwierzętami zajmować się powinna wystarczająca liczba pracowników z odpowiednimi umiejętnościami, wiedzą i kwalifikacjami zawodowymi;

– stan zwierząt należy kontrolować w odstępach wystarczających do uniknięcia niepotrzebnego cierpienia, a w wypadku zwierząt trzymanyh w nowoczesnych systemach chowu intensywnego – co najmniej raz dziennie;

– należy zapewnić stosowne oświetlenie (stałe lub prze-nośne), umożliwiające dokładną kontrolę stanu zwierząt w dowolnym momencie;

– zwierzęciu, które wydaje się być chore lub ranne należy niezwłocznie zapewnić odpowiednią opiekę; w razie potrzeby zwierzęta chore lub ranne należy odizolować w odpowiednim pomieszczeniu, zaopatrzonym w suche i wygodne podłoże.

• Swoboda poruszania się:

– nie wolno ograniczać swobody poruszania się zwierząt, określonej na podstawie ustalonych doświadczeń i wiedzy naukowej, w sposób, który mógłby spowodować niepotrzebne cierpienie bądź urazy;

– w przypadku zwierząt trzymanyh ciągle lub często na uwięzi albo w zamkniętym pomieszczeniu konieczne jest zapewnienie przestrzeni odpowiedniej do potrzeb fizjologicznych i etologicznych zwierzęcia, określonych na podstawie ustalonych doświadczeń i wiedzy naukowej.

• Budynki i pomieszczenia:

– materiały używane do budowy pomieszczeń nie mogą być szkodliwe dla zwierząt i muszą nadawać się do dokładnego czyszczenia i dezynfekcji;

– pomieszczenia należy budować i konserwować w taki sposób, by nie zawierały ostrych brzegów, o które zwierzęta mogłyby się skaleczyć;

– obieg powietrza, poziom zapylenia, temperaturę, względną wilgotność powietrza oraz stężenie gazów należy utrzymywać na poziomie nieszkodliwym dla zwierząt;

– zwierząt w budynku nie wolno trzymać w nieustannej ciemności ani też przy nieustannym oświetleniu; jeśli dostępne światło dzienne nie wystarcza dla zaspokojenia fizjologicznych i etologicznych potrzeb zwierząt, należy zapewnić odpowiednie oświetlenie sztuczne.

• Zwierzęta trzymane na wolnym powietrzu:

– zwierzętom trzymanym na wolnym powietrzu należy w miarę potrzeby i możliwości zapewnić ochronę przed niekorzystnymi warunkami atmosferycznymi, drapieżnikami i innymi zagrożeniami dla zdrowia.

• Sprzęt zautomatyzowany lub mechaniczny:

– wszelki sprzęt zautomatyzowany lub mechaniczny o podstawowym znaczeniu dla zdrowia lub dobrostanu zwierząt należy dokładnie kontrolować co najmniej raz dziennie; w razie wykrycia jakichkolwiek defektów muszą one zostać niezwłocznie usunięte; jeśli jest to niemożliwe, należy podjąć stosowne kroki dla zapewnienia ochrony zdrowia i dobrostanu zwierząt;

– tam, gdzie zdrowie i dobrostan zwierząt zależy od systemu sztucznej wentylacji, należy przewidzieć stosowny system awaryjny, zapewniający wymianę powietrza wystarcza-

jąca dla utrzymania zdrowia i dobrostanu zwierząt; konieczny jest system alarmowy, ostrzegający o awariach wentylacji.

- Pasza i woda:

- zwierzęta należy odpowiednio karmić; powinny one otrzymywać paszę w odstępach czasu zgodnych z ich potrzebami fizjologicznymi;

- zwierzętom należy zapewnić dostęp do stosownego pojemnika z wodą pitną;

- sprzęt do karmienia i pojenia musi być tak zaprojektowany, zbudowany i usytuowany, by zminimalizować ryzyko zanieczyszczenia paszy i wody oraz szkodliwych skutków walk pomiędzy zwierzętami.

Stacje produkcji nasienia ogierów. Ta działalność regulowana jest Dyrektywą Rady 92/65/EEC z 13 lipca 1992 roku, określającą wymagania zdrowotne zwierząt niezbędne podczas handlu nasieniem, jajeczkami oraz zarodkami wewnątrz Wspólnoty oraz ich importu z zewnątrz.

- Zasady atestacji stacji produkcji nasienia. Stacje muszą:

- podlegać kontroli „weterynarza stacyjnego”;

- posiadać różne, fizycznie wyodrębnione pomieszczenia dla: przetrzymywania i izolowania zwierząt; pobierania nasienia; przechowywania sprzętu czyszczącego i dezynfekującego; przetwarzania nasienia; przechowywania nasienia;

- być skonstruowane i wydzielone od innych w sposób zapobiegający wszelkim kontaktom ze zwierzętami spoza stacji;

- posiadać fizycznie wydzielone pomieszczenia, takie jak opisano powyżej, łatwe w czyszczeniu i dezynfekcji.

- Zasady kontroli stacji produkcji nasienia. Stacje muszą:

- być monitorowane w celu zagwarantowania, że trzymane są w nich jedynie te zwierzęta, od których ma zostać pobrane nasienie; jednakże w stacjach mogą przebywać zwierzęta domowe, jeżeli spełniają określone warunki;

- być monitorowane w celu sprawdzenia, że prowadzone są w nich księgi wykazujące: tożsamość zwierząt aktualnie przebywających w stacji; wszelkie przemieszczenia zwierząt (przybycie do stacji i jej opuszczenie); kontrole stanu zdrowia; historię przebytych chorób; miejsce wysyłki nasienia; przechowywanie nasienia;

- być kontrolowane co najmniej dwa razy w roku przez urzędowego lekarza weterynarii, w celu upewnienia się, że stacja spełnia warunki atestacji i nadzoru;

- zatrudniać kompetentny personel, odpowiednio przeszkolony w zakresie technik dezynfekcji i higieny, by zapobiec roznoszeniu się chorób;

- być monitorowane w celu upewnienia się, że: pobieranie, przetwarzanie i przechowywanie nasienia odbywa się wyłącznie w pomieszczeniach do tego celu przeznaczonych; wszelki sprzęt pozostający w kontakcie z nasieniem lub zwierzęciem dawcą podczas pobierania lub przetwarzania nasienia jest należycie dezynfekowany lub wyjaławiany przed każdym użyciem; każde miejsce, gdzie nasienie trafia w celu przechowywania lub transportu jest dezynfekowane lub wyjaławiane przed użyciem;

- używać wyłącznie: produktów pochodzenia zwierzęcego używanych w przetwarzaniu nasienia (dodatki lub rozcieńczalników), nie stanowiących zagrożenia dla zdrowia lub uprzednio poddanych przetwarzaniu dla wyeliminowania takiego ryzyka; środków kriogenicznych, które nie były wcześniej używane do innych produktów pochodzenia zwierzęcego;

- zapewnić, że każda ilość nasienia jest odpowiednio opisywana w sposób umożliwiający zarówno ustalenie daty pobrania nasienia, rasy oraz tożsamości zwierzęcia dawcy, jak i nazwy atestowanej stacji, w której dokonano pobrania.

Ponadto istnieją też wymogi odnośnie do ogierów utrzymywanych w stacji produkcji nasienia.

Ochrona środowiska. Nie istnieją przepisy Unii Europejskiej regulujące tę kwestię w odniesieniu do budynków inwentarskich dla koni; stąd przy projektowaniu stajni przydatne mogą się okazać następujące dwie dyrektywy: pierwsza to Dyrektywa Rady 91/676/EEC z 12 grudnia 1991 o ochronie wód przed zanieczyszczeniem azotanami ze źródeł rolniczych; Dyrektywa ta dotyczy przede wszystkim urządzeń do przechowywania pasz i nawozów naturalnych, lecz przewiduje także środki ochrony wód przed zanieczyszczeniem wyciekami i przesączeniem się nawozu i pasz z budynków inwentarskich. Druga Dyrektywa Rady 96/61/EC z 24 września 1996 o zintegrowanym zapobieganiu i kontroli zanieczyszczeń ma zastosowanie jedynie do instalacji używanych do intensywnego chowu drobiu lub świń w gospodarstwach posiadających ponad: 40 000 miejsc dla drobiu, 2000 miejsc dla tuczników lub 750 miejsc dla macior; przepisy te nie odnoszą się do koni.

Sprzęt i techniki. Nie istnieją Dyrektywy Rady regulujące bezpośrednio te kwestie.

PRZEPISY POLSKIE

Ochrona i zachowanie zwierząt. Ustawa o ochronie zwierząt z 21 sierpnia 1997 roku (Dz.U. nr 111 poz. 724) z późniejszą zmianą z 6.06.2002 r. (Dz.U. nr 135 poz. 1141) jest podstawowym polskim aktem prawnym, regulującym chów i hodowlę zwierząt gospodarskich, który odnosi się także do koni. Ustawa reguluje sposób traktowania zwierząt. Oto niektóre przepisy o szczególnym znaczeniu dla systemów utrzymania koni:

- zwierzę jako istota żyjąca, zdolna do odczucia cierpienia nie jest rzeczą; człowiek jest mu winien poszanowanie, ochronę i opiekę, czyli humanitarne jego traktowanie;

- zabrania się okrutnego traktowania zwierząt, m.in. zadawania dotkliwego bólu, przymuszania do niektórych zachowań głodem, działaniem prądu elektrycznego, pojenia i karmienia przemocą, rażącego zaniedbania w warunkach utrzymania, pielęgnacji i odpowiedniego mikroklimatu, niewłaściwych uwięzi;

- każdemu zwierzęciu trzeba zapewnić odpowiedni dobrostan;

- stan zwierząt należy kontrolować w odstępach wystarczających do uniknięcia niepotrzebnego cierpienia, a w wypadku zwierząt trzymany w nowoczesnych systemach chowu intensywnego – co najmniej raz dziennie;

- obieg powietrza, poziom zapylenia, wilgotność względna powietrza oraz stężenie gazów należy utrzymywać na poziomie nieszkodliwym dla zwierząt;

- Ministerstwo Rolnictwa zobowiązane jest do wydania rozporządzenia dotyczącego szczegółowych warunków utrzymania poszczególnych gatunków zwierząt gospodarskich, w tym koni.

Szczegółowe polskie przepisy wykonawcze dotyczące wymienionej Ustawy o ochronie zwierząt w porównaniu do przepisów unijnych pozwalają na stwierdzenie, że w aspekcie

chovu i hodowli koni nie ma już niczego niezbędnego do uzupełnienia.

Można jeszcze wymienić Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 28 września 2001 r. w sprawie bezpieczeństwa i higieny pracy przy obsłudze zwierząt gospodarskich (Dz.U. nr 118, poz. 1268). Niektóre istotne szczegóły rozporządzenia dotyczą również utrzymania koni:

– w pomieszczeniach przeznaczonych do hodowli lub chowu zwierząt pracodawca powinien zapewnić: utrzymywanie czystości i porządku, w tym regularne usuwanie odchodów; zwalczanie gryzoni, owadów i szkodliwych mikroorganizmów; niedopuszczanie do zagrzybienia ścian i sufitów; utrzymywanie właściwej wentylacji;

– w pomieszczeniach inwentarskich niedopuszczalne jest używanie ognia otwartego oraz palenie tytoniu; wykonywanie nagłych ruchów oraz wydawanie dźwięków mogących niepokoić zwierzęta; podchodzenie w bezpośrednie sąsiedztwo zwierząt w sposób niezauważalny dla zwierzęcia;

– w pomieszczeniu inwentarskim: powierzchnia podłogi korytarza powinna być nienasiąkliwa i ograniczająca poślizg; szerokość korytarza powinna umożliwiać stosowanie urządzeń technicznych i narzędzi do dostarczania i dozowania pasz, zapewnić łatwy i bezpieczny dostęp do zwierząt oraz bezpieczne wykonywanie czynności związanych z ich obsługą; kanały odprowadzające ścieki i mocz powinny być odpowiednio zabezpieczone; drzwi muszą być otwierane na zewnątrz; urządzenia techniczne i narzędzia muszą ułatwiać

pracę przy dostarczaniu i dozowaniu pasz, usuwaniu odchodów zwierzęcych oraz pojeniu zwierząt.

Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z 12.04.2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie (Dz.U. nr 75, poz. 690) podaje niektóre ważne pod względem utrzymania koni szczegóły:

– pomieszczenie przeznaczone dla inwentarza żywego powinno odpowiadać potrzebom wynikającym z zasad racjonalnego utrzymywania zwierząt oraz odpowiednich warunków pracy obsługi;

– należy zapewnić oświetlenie światłem dziennym lub sztucznym, przystosowanym do gatunków i kategorii zwierząt;

– musi być zapewnione utrzymanie właściwej temperatury;

– budynki muszą być zabezpieczone przed wpływami atmosferycznymi oraz wilgocią z podłoża i zalegających odchodów zwierzęcych;

– ścieki ze stanowisk dla zwierząt muszą być właściwie odprowadzane do zewnętrznych lub wewnętrznych szczelnych zbiorników;

– wyposażenie w instalację i urządzenia elektryczne musi być dostosowane do przeznaczenia pomieszczeń oraz zapewnić odpowiednie warunki pracy obsługi.

Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 2 września 2003 r. ze zmianami z 8 marca 2004 r. w sprawie minimalnych warunków utrzymania poszczególnych gatunków zwierząt gospodarskich (Dz.U. z roku 2003 nr 167, poz. 1629

Oddział Siedlce
WOJEWÓDZKI OŚRODEK
DORADZTWA ROLNICZEGO
W WARSZAWIE
ODDZIAŁ SIEDLCE

ZESPÓŁ SZKÓŁ
PONADGIMNAZJALNYCH NR 4
IM. KAZIMIERZA WIELKIEGO

POWIAT SIEDLECKI

FUNDACJA ROZWOJU
REGIONU PODLASKIEGO
"EKOLAND" W SIEDLCACH

MIASTO SIEDLCE

XI MIĘDZYNARODOWE DNI Z DORADZTWEM ROLNICZYM

pod patronatem: MARSZAŁKA SEJMU RP, MINISTRA ROLNICTWA I ROZWOJU WSI, WOJEWODY MAZOWIECKIEGO,
MARSZAŁKA WOJEWÓDZTWA MAZOWIECKIEGO, PREZYDENTA MIASTA SIEDLCE, STAROSTY SIEDLECKIEGO

pod hasłem: **CHROŹMY ŚRODOWISKO DLA PRZYSZYCH POKOLEŃ EUROPY**

11 - 12 września 2004 r.

Siedlce, ul. Kazimierzowska 21, ul. Bema 4

W programie: seminaria ♦ wystawy i pokazy ♦ oferty handlowe i usługowe firm krajowych i zagranicznych ♦ podsumowania konkursów ♦ wystawa zwierząt ♦ kiermasz wyrobów rękodzieła ludowego ♦ ekspozycje produktów rolnych ♦ kiermasz literatury rolniczej ♦ imprezy kulturalne dla dzieci i dorosłych ♦ kiermasz kwiatów, krzewów ozdobnych i drzew owocowych ♦ prezentacja walorów turystyczno - krajoznawczych Mazowsza i Podlasia ♦ występy zespołów artystycznych

WOJEWÓDZKI OŚRODEK DORADZTWA ROLNICZEGO W WARSZAWIE
ODDZIAŁ SIEDLCE, 08-110 Siedlce, ul. Kazimierzowska 21; tel./025/63 287 24;
fax: /025/63 287 40; <http://www.mazowsze.wodr.gov.pl>;
e-mail: oddzsied@mazowsze.wodr.gov.pl

tygodnik
SIEDLECKI

Patronat medialny:

i Dz.U. z 2004 roku nr 47, poz. 456) określa niektóre ważne szczegóły, dotyczące utrzymania koni (rozdział 3 – minimalne warunki utrzymania):

– konie w pomieszczeniu inwentarskim powinny być utrzymywane na ściółce: w boksie, na stanowisku na uwięzi lub w systemie wolnostanowiskowym bez uwięzi;

– ogiery i klacze powyżej roku życia utrzymuje się oddzielnie;

– powierzchnia boksu powinna wynosić: dla koni dorosłych – co najmniej 9 m²; dla klaczy ze źrebięciem – co najmniej 12 m²;

– wymiary stanowiska powinny wynosić: dla koni dorosłych, których wysokość w kłębie wynosi do 1,47 m: szerokość co najmniej 1,6 m, a długość co najmniej 2,1 m; dla koni dorosłych, których wysokość w kłębie wynosi powyżej 1,47 m: szerokość co najmniej 1,8 m, a długość co najmniej 3,1 m;

– w przypadku utrzymywania koni w systemie ściółkowym wolnostanowiskowym powierzchnia powinna wynosić: dla koni dorosłych lub młodzieży po odsadzeniu od matki, w przeliczeniu na jednego konia – co najmniej 10 m²; dla klaczy ze źrebięciem – co najmniej 12 m²;

– w pomieszczeniach inwentarskich dla koni: stężenie dwutlenku węgla (CO₂) nie powinno przekraczać 3000 ppm, a siarkowodoru (H₂S) – 5 ppm; koncentracja amoniaku (NH₃)

nie powinna przekraczać 20 ppm; wilgotność względna nie powinna przekraczać 80%; prędkość przepływu powietrza nie powinna przekraczać 0,3 m/s; temperatura powietrza powinna wynosić od 5 do 28°C;

– w wypadku utrzymywania koni w systemie otwartym (wolnowybiegowym) powierzchnia utrzymywania, w przeliczeniu na jednego dorosłego konia, powinna wynosić co najmniej 0,1 ha i być ogrodzona.

Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z 11 marca 2003 r. w sprawie szczegółowych warunków weterynaryjnych wymaganych przy prowadzeniu produkcji, pozyskiwaniu, konserwacji, obróbce, przechowywaniu, wprowadzaniu do obrotu lub wykorzystywaniu materiału biologicznego dotyczy wszystkich zakładów unasienniania zwierząt, w tym stacji produkcji nasienia ogierów.

Dokonane porównanie polskich aktów prawnych z aktami unijnymi dotyczącymi chowu i hodowli koni wskazuje na ich zbieżność w zakresie ogólnym. W niektórych punktach dotyczących standardów technologicznych przepisy unijne są bardziej szczegółowe; w Polsce kwestie takie raczej są przedmiotem zaleceń, nie zaś aktów prawnych. Co się tyczy ustawy o ochronie zwierząt, przepisy prawa polskiego są tu bardziej precyzyjne od unijnych. Prawo Unii Europejskiej jest szczególnie konkretne, jeśli chodzi o wymogi wobec stacji sztucznego unasienniania.

Sprostowanie. W artykule pt. „Doktorat honoris causa dla Ignacego Jaworowskiego, wieloletniego Dyrektora SK Michałów” zamieszczonym w nr. 7/2004 „Przeglądu Hodowlanego”, na str. 12 w podpisie do fot. 4 pominięto słowa „za pierwsze 100 dni laktacji”. Prawidłowy podpis powinien brzmieć: Krowa rasy jersey z obory SK Michałów (wydajność mleka za pierwsze 100 dni laktacji 1286 kg, 5,42% tłuszczu, 4,23% białka). Przepraszamy.

XIII KRAJOWA WYSTAWA ROLNICZA w CZĘSTOCHOWIE Dożynki Jasnogórskie 4-6 września 2004 r.

Organizatorzy: Regionalne Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich w Częstochowie, Duszpasterstwo Rolników Archidiecezji Częstochowskiej, Urząd Marszałkowski Województwa Śląskiego, Zarząd Powiatu Częstochowskiego, Zarząd Miasta Częstochowy, Częstochowskie Stowarzyszenie Rozwoju Małej Przedsiębiorczości, Urząd Miejski w Częstochowie, Ośrodek Promocji Kultury „Gaude Mater” w Częstochowie, Muzeum Częstochowskie, Regionalny Ośrodek Kultury w Częstochowie, Stowarzyszenie Inżynierów i Techników Rolnictwa Oddział w Częstochowie
serdecznie zapraszają do udziału w imprezie.

W programie:

TARGI:

- nasienne
- paszowe
- agroturystyczne
- pszczelarskie

WYSTAWY:

- „Maszyny i narzędzia rolnicze”
- „Przedsiębiorczość na wsi”
- „Polska nauka rolnicza”
- „Ptaki ozdobne”

KIERMASZE: kwiatów i krzewów ozdobnych, produktów ekologicznych

EUROPEJSKIE DNI KULTURY LUDOWEJ WYSTĘPY REGIONALNYCH ZESPOŁÓW I KAPEL LUDOWYCH

Odpłatność za powierzchnię wystawienniczą:

– powierzchnia niezabudowana w hali:	80 zł/m ² + 22% VAT
– powierzchnia zabudowana w hali:	145 zł/m ² + 22% VAT
– powierzchnia na zewnątrz:	do 50 m ² 40 zł/m ² + 22% VAT
	50-100 m ² 35 zł/m ² + 22% VAT
	powyżej 100 m ² 30 zł/m ² + 22% VAT
– namiot (dot. Targów Pszczelarskich)	400 zł + 22% VAT
– stoiska handlowe – negocjacje	

Miejsce Wystawy: LO im. H. Sienkiewicza w Częstochowie, Al. NMP 54, Miejska Galeria Sztuki w Częstochowie

Zgłoszenia prosimy kierować na adres: Regionalne Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich w Częstochowie, ul. Ks. Kard. S. Wyszyńskiego 70/126, 42-200 Częstochowa; tel. (0-34) 37-70-101; faks (0-34) 36-20-489; e-mail rcd.czwa@odr.net.pl